

Avatarurile diavolului în proverbe și zicători

Olesea Gîrlea*

Motto: *Dracul nu doarme* (proverb)

Keywords: *collective imaginary; duality; alterity; diabolisation; chronotop; direct/indirect representations*

Experiențele de viață individuale și colective au contribuit la conturarea multiplă a diavolului în calitate de personaj grotesc, romantic, patetic, controversat, măreț, tragic, diavol ficțional. De-a lungul timpului figura malefică și-a conturat prezența, calitățile, universalitatea, natura distinctă, comportamentul. Diavolul simbolizează în mare parte tot ce este negativ începând cu ura, distrugerea, extincția, este adversarul Divinității și al existenței, răzvrătitul universului, dar și patronul progresului, al cercetării și invenției, stârnește originalitate în gândire și acțiune. Actualizarea și prezența continuă a maleficului se datorează unui „fenomen (n.n. intens) de reciclare” (Pop-Curșeu 2015: 23), baza arhaică se păstrează, dar se adaugă semnificații noi. Din bogatul tezaur de proverbe românești și străine, le-am selectat pe acelea în care este încorporat cuvântul „diavol”, dar și totalitatea celor care reflectă mai mult aspectul diabolizării, al diabolicului și ipostazelor sale.

Mi-am propus o explorare exhaustivă a sorții diavolului în sfera proverbelor și zicătorilor, ipostazele sale (fizica și metafizica), strategiile de reprezentare a diavolului, cronotopul diavolului, diabolizarea femeii, bărbatului, copilului și a străinului. Am amintit despre prezența diavolului/diabolizării în opere și cărți concrete, întrucât transfigurarea diavolului pornește de multe ori de la sursa populară. Câteva istorii ale diavolului scrise de Paul Carus (*Istoria diavolului*, 1900), Gerald Messadie (*Istoria generală a diavolului*, 1993), Robert Muchembled (*O istorie a Diavolului*, 2000) ne permit să aruncăm o privire sumară asupra mutațiilor și semnificațiilor pe care le-a înregistrat figura demonică de la epocă la epocă. Paul Carus, comparatist în domeniul istoriei religiilor¹, trasează câteva jaloane orientative ale demonolatricii pornind de la intuiția că religia forțelor primitive era consacrată diavolului. Treptat, fiecare trib sau popor și-a format ideea de rău și de imperiu al răului (infernul), iar diavolul a

* Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei din Chișinău, Republica Moldova.

¹ „venerarea diavolului s-a petrecut în mod firesc înaintea venerării unei zeități benefice și pozitive din punct de vedere moral” (Carus 2015: 12).

ajuns în cele din urmă o fantasmă colectivă. Omul și-a fabricat diavolul din necesitatea de a explica fenomenele străine, ciudate (tunet, ploaie), bolile incurabile pentru care trebuia să găsească o cauză. Creștinismul a confirmat prezența diavolului, pentru a justifica prin această invenție tot ce nu se conforma voinței conjugate a regelui și a papei. *Vechiul Testament* și *Noul Testament* conțin ideea caracterului dualist al lumii (Dumnezeu/Satana). Figura diavolului capătă proporții tot mai extinse, dovadă e și faptul că în secolul al VII-lea și al VIII-lea botezul era considerat un act de alungare a Satanei, superstiție valabilă și azi. În reprezentările umane ale secolului al XII-lea Satana avea un statut proteic (fiind reprezentat de dragon, șarpe, țap, câine, pisică, vultur, porc, cucuvea, salamandră, omidă, papagal, maimuță, muscă) însă era totodată stăpân și prinț al Infernului, fiind asociat cu regimul nocturn. Secolul al XIII-lea generează un val de reprezentări parodice ale diavolului (intrigant, bufon, nebun), dar și tot felul de istorii despre acuplări ale ființelor umane cu diavolul. Obsesia demonologică pune stăpânire și pe imaginarul colectiv al secolului al XIV-lea, caracterizat prin capacitatea diavolului de a se transpune în orice corp viu; de aici pornesc reprezentările umanizate ale Satanei. În secolul al XV-lea apare știința despre demoni numită *demonologia*, cu cei doi piloni, *demonologia savantă* și *demonologia populară*. Tot aici are loc o redefinire a naturii umane feminine ca demon ispititor sau apropiată diavolului. Secolele al XV-lea și al XVI-lea sunt caracterizate prin amploarea inchiziției care a însemnat o salubritate a demonolatriei; sub incidența ei au căzut ereticii, savanții și vrăjitoarele. În secolul al XVII-lea simțul olfactiv își modifică conotațiile, astfel încât duhoarea pestilențială, indiferent de originea ei, e considerată un apanaj al diavolului. Combaterea viciilor și ipostaza unui demon care este ținut sub tutelă de un Dumnezeu sever sunt fantasmеle definitorii ale acestei perioade. Secolul al XVIII-lea aduce o diminuare a credinței în diavol, acesta fiind identificat cu o iluzie. Diavolul părăsește sfera religiei și se refugiază în filosofie și literatură. Imaginea diavolului ajunge să nu mai înspăimânte, iar ideea demonului interior e tot mai persistentă. În secolele XIX–XX diavolul oscilează între o religie a fricii al cărei scop era didactic și moralizator și individualizare și psihologizare. Sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI aduc un nou val de metamorfoze și reprezentări ale diavolului exprimate de vampiri, vârcolaci, vrăjitori; iar satisfacerea pulsionilor și pasiunilor (interzise de dogmele religioase) capătă amploare. Asistăm la un proces de demonizare a fenomenelor și lucrurilor din jur, la o focalizare a răului (identificare, sistematizare, detaliere, localizare):

Nu există zi în care, individual sau în grup, să nu se proclame că Răul este cutare sau cutare, un lucru sau opusul său, plasat într-un loc sau altul, c-ar fi automobilul, televiziunea, muzica rock, șomajul, SIDA, oboseala urbană, drogurile, poluarea, imigrația, arabii, evreii, K.G.B., C.I.A., Le Pen, Bush, Chirac, Pinochet, Margaret Thatcher, Giseart, PolPot, Marchias, Rocard, regimul din Birmania, „fascismul”, capitalismul, poluarea fonică, fumatul, cancerul, centralele

nucleare – a mai rămas cineva sau ceva nemenționat? Suntem întotdeauna diavolul altcuiva (Messadié 2008: 9).

La aceste forme de diabolizare am putea adăuga și alte forțe care au obstrucționat cursul firesc al vieții umane: gulagul și lagărele de concentrare, bolile mentale, diabolizarea personalităților politice, armele distrugătoare în masă. Un exemplu recent de diabolizare, ce a intrat în vizorul publicului din întreaga lume: peroxidul de acetonă, numit și „mama lui Satan”, un explozibil folosit în atentatele de la Paris, Bruxelles și Manchester, dar și în atacul de la Barcelona revendicat de gruparea Statul islamic (august 2017); de asemenea, bomba cu hidrogen folosită în testul nuclear al Phenianului (septembrie 2017) a stârnit un nou val de revolte și amenințări la adresa securității statelor de pe globul întreg. În majoritatea cazurilor se face referire la prezența spiritului malefic pentru a justifica toate relele ce iau amploare în lume.

Problema diavolului a intrat și în sfera de interes a psihanalizei; astfel, S. Freud a încercat să distingă trei noțiuni care alcătuiesc conceptul:

Demonul reprezintă în primul rând forțele obscure, inconștiente, refulate, în jurul lui, sau al vrăjitoarei, se coagulează o sexualitate infantilă, perversă. Dar el este totodată și *Vatersatz*, substitutul tatălui seducător [...] (*apud* Muchembled 2002: 265–266).

Freud ajunge la ideea conform căreia tatăl diavol și femeia-vrăjitoare sunt intim uniți între ei, formând un părinte combinat (*apud* Muchembled 2002: 265–266).

Tot în interpretările lui Freud, „marele măturoi” al vrăjitoarelor este o aluzie la un cult sexual primitiv, asociind obiectul (mătura) cu organul sexual masculin. Pentru Freud diavolul nu este decât o iluzie colectivă, iar puterile demonice nu sunt neapărat rele. Cât privește reprezentările oscilatorii cu privire la sexul diavolului, S. Freud ajunge la ideea că acesta diferă în funcție de caracterul interpretărilor (colective/individuale):

Acolo unde diavolul este un personaj colectiv, deci unde apar diavoli în număr mare, reprezentarea unor diavoli-femele nu are nimic ciudat, dar un diavol care este o mare individualitate, stăpânul iadului și oponentul lui Dumnezeu, nu mi se pare că poate părea altfel decât masculin, chiar hipermasculin, cu coarne, coadă, și un mare penis herpetiform (Freud 1999: 262).

Mircea Păduraru, în studiul său *Reprezentarea diavolului în imaginarul literar românesc*, întreprinde o încercare de evidențiere și categorisire a diavolului în legende și basme și identifică astfel cinci chipuri celebre ale fantasmei *Învrăjbitorul* („dracul este autorul supranatural al dezbinării dintre oameni” (Păduraru 2012: 51), *Dracul înfrânt de femeie* (pierde orice confruntare cu aceasta), *Cel de pe comoară* (dracul are capacitatea de a vedea comorile ascunse și a le păzi), *Cel de la hotare* (se știe că acest spațiu este neasumat ontologic și aparține prin tradiție diavolului) și *Străinul*. Herman Kayserling, în studiul

Analiza spectrală a Europei, identifica trei tipuri de imagini ale unui străin: a) auto-imaginea (cum se vede un popor pe el însuși), b) hetero-imaginea (cum îl văd alte popoare), c) imaginea eternă (cum e văzut de Dumnezeu). Ultima, virtuală, ar constitui realitatea în sine, spre care țințesc celelalte două.

Unul din proverbele românești care prezintă negativ sau chiar demonizează prezența străinului într-un mediu necunoscut este acesta: *Nu-i dracul drac / Ca străinul în conac* (Zanne vol. X, 2004: 354), îndemnul fiind să nu oferim găzduire oamenilor necunoscuți. Imaginea străinului a generat mereu neliniște din care rezultă o înșiruire de stări precum răutatea, nesiguranța, confruntarea diferitor caractere și obiceiuri, unele contradictorii sau în defavoarea băștinașilor. Deseori întâlnirea alterității stă sub masca negativității. În proverbele românești sunt prezentate negativ câteva naționalități, anume țiganul, turcul, tătarul, germanul, rusul, românul, grecul. Evreul este demonizat excesiv. Aceste reprezentări despre Celălalt, dar și auto-imaginea critică sunt o demonstrație a interacțiunii și relațiilor reciproce, în mare parte, a incompatibilității viziunilor și comportamentului românilor cu aceste etnii, dar și cu românii înșiși. Emil Cioran consemnează că această antipatie a românului față de Celălalt are fundament socio-istoric:

Este foarte greu, ca român, să fii obiectiv cu popoarele care ne înconjoară. Aproape toate ne-au dominat, fie o întreagă perioadă, fie numai un moment istoric. Rușinea e a noastră, cu atât mai mult cu cât este aproape imposibil să inventezi o scuză oarecare. De aici neînțelegerea și disprețul față de ele (Cioran 1993: 197).

În câteva proverbe, țiganul este văzut ca personaj răufăcător auxiliar, cu o înfățișare urâtă, dedublat și viclan, blestemat și ticălos, care nu poate fi pus în rândul celorlalți oameni respectabili: *Să te ferească Dumnezeu de țigan turcit și român boierit; Țiganul când s-a văzut împărat / Întâi pe tată-său l-a spânzurat; Țiganul după ce și-a dat căciula pe apă a zis: să fie de sufletul tatii; Țiganul numai până atunci ți-i prieten până ai mălai în traistă* (Neagu 2001: 197); *Bani au și țiganii, numai omenie n-au* (Zanne 2004 vol. V: 36); *Țiganul numai din depărtare e om; Toți țiganii nu plătesc cât un creștin; S-a beșit românul și a dat suflet țiganului* (Zanne vol. VI 2004: 355–356); *Țiganul fură și înjură* (*ibidem*: 372); *Țigan și om de treabă unde s-a mai văzut; Țiganul e cinstit în casă pustie* (Zanne vol. X: 356). Turcii, de asemenea, sunt reprezentați antipatic (sadici, nemiloși) în contrast cu răutatea altor etnii (țigani) sau meseriași (episcopul): *Câinele turcului la nevoie mănâncă și mere pădurețe* (Zanne vol. I: 368); *Turcul te taie, turcul te jupoaie* (Zanne vol. VI: 414); *Cum e turcul și pistolul* (*ibidem*: 415); *Turcul de e Turc, și tot te lasă întâiu să mănânci și apoi te omoară; Turcul e turcos, Țiganul e fricos* (*ibidem*: 417); *Rău e turcul, dar încă mai rău e episcopul* (Zanne vol. VII: 219); *Când îți cere turcul, să dai și să fugi* (Zanne vol. X: 358).

Germanii sunt văzuți de asemenea în culori sumbre, reprezentați prin antiteză cu alte etnii: *Neamțu crede-n băutura / Și unguru-n injuratură; Unde pune*

neamțu mâna ia și Dumnezeu mila (Zanne vol. VI: 227); Sasul nu-i ca omul (Zanne vol. X: 351); Câinele neamțului la nevoie mănâncă și mere pădurețe (Zanne vol. I: 368); și evreii sunt demonizați în proverbe, fiind văzuți prin prisma unor neajunsuri pe care le au sau prin contrast izbitor cu alte etnii. În sursele paremiologice evreii sunt hapsâni, vicleni, lipsiți de omenie, caracterul excesiv demonic al acestei etnii este deconspirat de aspecte ce țin de exterior și comportament: *Neamul jidovesc, îndrăcit și diavolesc* (Neagu 2002: 102); *La jidan să mănânci, dar să nu dormi singur noaptea; Să mănânci la jidan, să dormi la armean; Fierbi un jidan și iese doi greci, fierbi un armean și iese doi Jidani (Jidanul întrece pe Grec și armeanul pe Jidan în șiretenie)* (Zanne vol. VI: 175); *Jidanul cu barbă roșie duce pe dracul la Paște; Jidanu cu neagră barbă, duce pe dracu la iarbă* (ibidem: 179); *Ovrei până nu înșeală, nu mănâncă* (ibidem: 248); *Jidanul, numai din depărtare e om; A fi mai rău decât (ca) un jidan* (Zanne vol. X: 342).

Auto-imaginea românului prin prisma diabolizării a intrat și în sfera paremiologiei; în prim plan sunt puse referirile la caracterul și deprinderile acestuia. N. Filimon îl descrie pe român astfel:

Zică lumea orice va voi, eu susțin și voi susține pentru totdeauna că *românul e fiul dracului...* e de ajuns pentru dânsul să te observe puțin, ca după aceea să spună curat fără multă ceremonie unde te strânge încălțăminte sau cât îți plătește pielea (*apud* Negreanu 1998: 78–79).

Altă modalitate de demonizare a comportamentului românului, în special utilizarea excesivă a diminutivelor și lauda neacoperită de fapte, o întâlnim în una din maximele lui Gr. Vieru: „*Românul dezmiardă și drăgălășește, până și pe Diavol l-a numit Michiduță – crezând că astfel îl îmbunează. Pe dracu!*” (Vieru 2008: 386) sau în proverbele populare care reflectă felul de a fi al mai multor naționalități în contrast izbitor cu firea aprigă a românului: *Țiganul, când î-e foame, cântă, boierul se plimbă cu mâinile înapoi, iar românul nostru își aprinde luleaua și mocnește într-însul* (Neagu 2001: 102). Reprezentările malefice ale românului sunt relevante și în următoarele proverbe: *Românul-i beșina dracului; Românul când ridică un sac de paie îi al dracului* (Zanne vol. VI: 282–283), se demonizează în aceste exemple lauda de sine exagerată și răutatea excesivă. Unele proverbe conțin aluzii la lipsa de caracter a românilor dintr-o regiune concretă, altele fac referire la „recuzita verbală” cu care este înzestrată această națiune atunci când dă dovadă de mânia abilă a unui limbaj obscen. Asocierea naționalităților cu un animal concret care întru-chipează deplin caracterul și comportamentul acestora are de asemenea accente negative: *Tata rus/ Mama-i rusă/ Numai Ivan moldovan; Rusu-i ursu/ Turcu-i lupu/ Leahu-i vulpea/ Moldoveanul/ Când e oaie/ Când e vacă (prada celorlalte nații); Moldovean, cap de bou* (ibidem: 207); *Muntean cu limba neagră (înjură rău)* (ibidem: 210).

Prezentarea rusului în culori negative nu este străină contextului și vicisitudinilor istorice ale românilor. Se demonizează în special aroganța exagerată

de care dă dovadă această etnie, substituirea rusului cu un animal specific este destul de frecventă și în vorbirea colocvială curentă: *Dă-i nas lui Ivan, că se suie pe divan; Dacă-i dai nas lui Ivan, el se suie pe divan; Dacă Dumnezeu i-ar fi dat porcului coarne, răsturna pământul* (Danilov 1997: 42); *Rusul și porcul, porcul și Rusul (firea grosolană și nepăsătoare a rusului)* (Zanne vol. VI: 292); *Rusu-i cu crucea-n sân și cu dracul în spinare* (Zanne vol. X: 142). Leonte Ivanov, cel care a scris un studiu imagologic consacrat rusului², arată că a existat o animozitate evidentă față de această etnie în spațiul românesc mai cu seamă în ultimele două secole, deși incipiturile ei au loc mult mai devreme, iar alte fațete ale imaginii rusului și Rusiei n-au reușit să le contracareze.

Unele trăsături de caracter și comportament proprii grecilor precum aroganța, răutatea, viclenia, ridiculizarea abilităților mintale s-au fixat în mentalul colectiv în următorul mod: *Grecul și-a aprins ciubucul de la candela din biserică (obraznic)* (Zanne vol. V: 134); *Grecu este vidră spurcată (ibidem: 134); Este fiară-nveninată; Grecu-i fiară dușmănoasă; Grecu-i limbă veninoasă; Grecul să te umple și de daruri, nu-l aproția unde-ți ai casa (ibidem: 136–137); Grecul are stre-cătoare ruptă; Grec cuminte și cal verde / Cine dracu vă mai crede; Grecu-i lemn putred (nu te poți încrede într-însul); Când s-o mai împreuna grec cu grec (adică niciodată); O minte și aceea greacă (adică om prost)* (Zanne vol. X: 341–342).

Revizuiind proverbele și zicătorile, dar și câteva aforisme preluate de la scriitorii în care apare diavolul ca prezență directă sau indirectă, am stabilit că cea mai mare parte a lor se referă la viciile omului, dovadă că originile răului pornesc de la om însuși și mai puțin de la forțele supranaturale. Vicii precum ambiția, vanitatea, avariția, beția, curvia, răutatea exagerată, zgârcenia, trădarea, bârfitul, cearta, lenea, duplicitatea, lăudăroșemia neacoperită de fapte, hoția, minciuna, goana după bogățiile exagerate, greșelile intenționate etc. conturează deplin latura demonică a omului. Această interpretare specifică a diavolului bazată pe psihologizare (introspecție și autoanaliză) își are originile în epoca Reformei, în care concepția despre păcat și ispită a început să fie înțeleasă ca o condiție psihologică a stărilor subiective. De aici pornește ideea că rostul și rolul fiecărui individ se referă la capacitatea de a învinge tentațiile cu care-l ispitesc Satana, dar și ideea personificării răului. La începutul secolului XIX-lea apariția psihanalizei aduce o schimbare de optică; C.G. Jung a descris această traiectorie de psihologizare a diavolului pornind de la reforma creștină a conceptului iudaic de Dumnezeu „Iahve cel ambiguu moral a devenit un Dumnezeu în exclusivitate bun, în timp ce diavolul unea în sine tot ce-i rău”, dreptat întunericul în care era reprezentat diavolul a fost localizat în om

² „Un impact cu totul negativ asupra receptării rusului la noi l-au avut multiplele ipostaze ale acestuia de la mijlocul secolului trecut: cea de eliberator-cotropitor, de purtător al germenilor comunismului, de consilier sovietic etc. Sigur nu e vina soldatului că pomeniții germeni au încolțit atât de bine în solul românesc. Prin el *rusofobia* de astăzi își poate găsi una din explicații” (Ivanov 2014: 117).

„diavolul a fost lichidat aproape sau chiar de tot, iar astfel această figură metafizică ce constituia înainte o parte integrantă a divinității a fost introiectată în om” (Jung 2003: 121). Sigmund Freud interpreta diavolul ca o „dorință refulată”, nega proiecțiile diavolului în lumea exterioară și pornea de la premisa că „ele iau naștere în viața interioară a bolnavului, acolo unde ele locuiesc” (Freud 1999: 247). Caleidoscopul generos în proverbele selectate confirmă aceste accepții psihologizante ale reprezentărilor diabolice după cum urmează.

Duplicitatea și dedublarea ca apanaje ale răului își găsesc expresie deplină în următoarele proverbe: *În inima omului stă dracul ascuns; În gură cu Dumnezeu și în inimă cu dracul;* (Dumbrăveanu, Plăcintă et alii 2001: 30); *Iuda a lăudat întâi pe Hristos, apoi pe diavol, spânzurându-se. Aceeși greață pentru el – și a raiului și a iadului* (Vieru 2008: 374); *Mănâncă sfinți și scuipă (în alte variante: cacă, scoate, fată) draci* (Zanne vol. VII: 160); *De sute și sute de ori omul împletește prin semnul crucii pe care și-l face o plasă în care se căznește să se prindă diavolul din el* (Vieru 2008: 406); *Parcă-i șoptește dracul la ureche* (Neagu 2003: 100); *A fugit de popă și a dat peste dracul* (Zanne vol. I: 28); *Trăiesc ca frații și se iubesc ca dracii* (Neagu 2003: 137); *Cu barbă albă, dar cu dracul în coaste* (Dumbrăveanu, Plăcintă et alii 2001: 61); *Creștin cu crucea-n sân și cu dracul de-a spinare* (ibidem: 155); *Cu trupul în biserică și cu gândul la dracul* (Zanne vol. II: 447); *Nu poți fi și cu dracul în buzunar, și cu sufletul în raiu* (Zanne vol. VI: 563); *Îl arăți pe Dumnezeu și zice că e dracul (despre cel care nu știe să prețuiască pe om)* (ibidem: 635); *Sfânt de cei ce cacă draci (când un rău vrea să treacă om de treabă și cu cinste)* (Zanne vol. VII: 161); *Ziua fuge de bivoli și noaptea apucă pe dracul de carne* (Zanne vol. I: 23); *Ziua mănâncă colaci și noaptea umblă după draci* (Zanne vol. VI: 517); *Omul lui Dumnezeu cu gândul (năravul, firea) dracului* (Zanne vol. VII: 677); *Om a lui Dumnezeu cu carne* (ibidem: 687).

Răutatea sub toate formele și ipostazele ei a fost fixată de asemenea în proverbe: *Omului doar coarnele-i lipsesc* (Zanne vol. X: 69); *I-a dat diavolul cu coada pe la nas* (Neagu 2003: 48); *Îi crapă pielea de al dracului ce-i* (Zanne vol. X 75); *Mic (mărunțel) ca acul și rău ca dracul; Pe omul rău nici dracul nu-l vrea; Pe omul rău să nu-l îmblânzești, și mai tare îl îndrăcești* (Junghietu 1992: 132); *Omul n-ar putea trăi singur, nici în rai, nici în iad, unde toți se scarpină unul de altul* (Vieru 2008: 378); *De ce-mi măsurăți nasul, știind că Necuratul din voi are o coadă atât de lungă?!* (ibidem: 383); *Când doi bătrâni ajung să nu se vadă în ochi să știi că nu diavolul este cel care-i încrâncenează, ci moartea care se apropie* (ibidem: 395); *Cine caută pe dracul întotdeauna îl găsește* (Zanne vol. II: 73); *Și-a pus dracul coada pe el* (Neagu 2003: 127); *Unul și altul tot un drac, amândoi un ban nu fac; Unul trage la dracu și amândoi la tatăl său* (ibidem: 153); *A greși e omenesc, a stărui în greșală e lucru diavolesc* (Dumbrăveanu, Plăcintă et alii 2001: 293); *Îl tutuiești pe drac și te temi de o flacăra* (Goethe) (apud Barbu 2004: 198); *Pretextând nevoia, tiranii își scuză faptele lor diabolice* (J. Milton) (ibidem: 198); *Poama dracului; A se uita la cineva ca la dracu* (DEX 2000: 198); *S-adunară*

ca dracii la smoală (Zanne vol. IV: 198); *De la dracu la tată-său* (Dumbrăveanu, Plăcintă et alii 2001: 424); *Drac ai cumpărat, drac ai luat* (Zanne vol. VI: 587); *Dracul nu aude predicile (când dăm povețe celui cumplit)* (ibidem: 589); *Pe dracu înveți să înnoate?* (ibidem: 581); *N-a rupt geaba dracul opincile până i-a adunat (despre adunare/tovărășie în care toți părtașii sunt răi)*; *Mai mare decât dracii* (ibidem: 600–601); *A fi jucat la nunta dracului; A-l da în burduful dracului; Și-a găsit dracul copacul* (ibidem: 604–605); *Drac încălțat; A fi dracul gol; A fi ca dracul, A intrat dracul în el;* (ibidem: 615); *A fi al dracului/Om al dracului; A fi cu draci/A avea pe dracul într-însul;* (ibidem: 617); *A-i veni dracii* (pentru oamenii neascultători și îndărătnici); *A arde dracului tămâie* (a se ruga de cel rău, a fi rău); *A fi crescut în buruienile dracului (a fi gâlcevitor și nemulțumitor)* (Zanne vol. IV: 619–620); *Uns cu unsoare de drac* (Zanne vol. VI: 623); *A scuipe draci; A dracului e lumea asta; Dracul mă învață să fac asta; Nici dracul nu-l știe* (ibidem: 628–629); *A fi om al naibii (răutăcios)* (Zanne vol. VII 46); *A fugit de popă și a dat peste dracul* (ibidem: 87); *A umbla cu Satana-n sân; Boldul Satanei (om viclean, rău)* (ibidem: 146); *L-a înțarcat Scaraoțchi (adică șiret, viclean); A ave pe Scaraoțchi într-însul* (Zanne vol. VII: 148); *Din ouă de drac, puiu de drac iese; Fu dracul cel mic, nu fu cel mare (când se întâmplă un rău mai mic); Omul cu dracul, de drac dă* (Zanne vol. X: 366–367); *A îmbrăcat cămașa dracului; A fi boală de drac* (ibidem: 369–370); *Gândul omului e-n iad, și-un adânc fără vad* (Zanne vol. VII 233). Acțiunea răului ca alternativă a cunoașterii culminează cu pedeapsa: *A văzut pe dracul; A dat de dracul* (Zanne vol. VI: 623); *A lui era dracul (adică o păteu), A-l lua dracul* (ibidem: 619). În proză diabolizarea excesivă a omului o avem ilustrată în romanul autobiografic a lui Henry Miller *Un diavol în paradis*. Protagonistul scriitor îl ajută necondiționat pe amicul său Conrad Moricand, treptat cel de al doilea ajunge să paraziteze pe seama primului devenind instantaneu un „demon meschin”, iar cearta dintre cei doi produce o ruptură inevitabilă.

Imaginarul popular le-a consacrat o atenție deosebită oamenilor inco-mozi (negativi) care trebuie evitați:

Nu pot scăpa de el ca de dracul; Se ține după... ca dracul de popă; Se ține după... ca dracul după copil mic; Se ține după... ca dracul după călugăr (Zanne vol. VI: 612); *Fuge ca dracul de tămâie (sau scaldătoare)* (Zanne vol. VII: 434); *Dal-ași lui Satana/ Poclon de pomană* (ibidem: 146).

Aspectul exterior al omului e desemnat uneori prin apelul la caracteristicile demonice, asistăm în acest caz la o personificare a răului: *Parcă a arat dracul cu ei (pentru oamenii urâți la față, jerpeliți și zdrențaroși); I-a pierdut dracul măsura (pentru cel ce crește înalt)* (ibidem: 611); *Cine n-a văzut pe dracul să se uite la tine (om urât, rău)* (ibidem: 620); *Parcă-i scapără dracul în fâlcii (despre omul slab)* (ibidem: 631); *Parcă-i ducă-se pe pustii (pare că e dracul, urât)* (ibidem: 632).

În credința populară unele semne marcante referitoare la abilitățile omului sunt atribuite maleficului, din această categorie fac parte spânul și șchiopul:

De omul însemnat să fugi (să te ferești) ca de drac; Să te ferească Dumnezeu de spân și omul roș; Să te ferească Dumnezeu de omul însemnat! Omul însemnat de Dumnezeu, e dracul în picioare (Zanne vol. II: 558); Omul calic și obraznic, merge nepoftit la praznic; A mâncat din pomana dracului (se zice celor spâni în bătaie de joc); A mâncat la nunta dracului (adică e spân) (Zanne vol. VI: 604). „Însemnarea” (care presupune anumite deficiențe/abilități ale corpului) poate avea și conotații pozitive, fiind calificată ca abilitate: *E bine să fii stângaciu, ca să împuști pe dracu (Pe umărul stâng al omului stă un diavol, pe umărul drept un înger) (ibidem: 652).*

Demonizat este și mâncăciosul, pentru care plăcerile burții sunt esențiale: *La gură place, la cur ține-te drace (mâncarea plăcută, care în urmă strică stomacul) (Zanne vol. X: 34).*

Conflictele păguboase sau iminenta confruntare și conviețuire cu răul completează șirul proverbelor care conțin lexemul drac: *Și-a pus boii în cârd cu dracul, dar are să-i scoată fără coarne (la Ion Creangă în povestea Harap-Alb); Ce-și face omul singur, nici dracul nu desface (Zanne vol. II: 198); Caută pe dracul și nu-l găsește; Caută pe dracul cu chilă-n traistă și nu-l găsește (Zanne vol. VI: 591); A trage pe dracul de coadă (când cineva își face singur rău) (ibidem: 605).*

Obsesia omului pentru bani și bogăție, pe de o parte, dar și sărăcia, de altă parte, completează ideea asocierii cu diavolul, aceasta fiind și arma seducției și ispitirii de către cel rău: *Celui bogat și dracul îi leagănă copiii (Junghietu 1992: 43); La cel bogat și dracul vine cu colacul; La omul bogat și dracii vin cu colacii/cu muierile (Zanne vol. V: 85); Din ce câștigă unul pe dreptate, dracul ia pe jumătate, din ce câștigă pe nedrept ia cu stăpân cu tot (ibidem: 157); Săracu-i ca și dracul, / De ce dai, de ce mai cere; Omul sărac e al doilea drac (ibidem: 557–558); A dat mâna cu dracul (s-a îmbogățit) (Zanne vol. VI: 622); Dragoste seacă, / Cui dracu să-i placă! (până la dragoste mai trebuie și avere) (Zanne vol. VII: 363).* O superstiție arhaică legată de diavol este și aceea că Necuratul este stăpânul comorilor furate prin intermediul complicității oamenilor. Tradiția consemnează faptul că orice comoară arde odată pe an „Dacă o comoară arde [...] de la amiază până la miezul nopții, atunci stăpânul acelei comori e Necuratul; dacă însă comoara arde de la miezul nopții înainte, e curată” (Eana 1939: 30), întrezărim aici și câteva indicii legate de temporalitatea specific diabolică. Proverbele care reflectă acest aspect sunt acestea: *Din banii drepti ia dracul pe jumătate, iar din cei strâmbi ia cu stăpân cu tot (Dumbrăveanu, Plăcintă et alii 2001: 138); A rugat dracul pe ban să-i desfacă un nod (Vieru 2008: 395); Când dracul se roagă, e cu pielea pe pradă (Dumbrăveanu 2001: 153); Toți banii în punga Satanei (Zanne vol. V: 85); A se duce dracului pomana (Zanne vol. VI: 82).* Sărăcia și bogăția (în special prima) au constituit mereu motive ale ispitirii și căderii omului în păcat, un proverb românesc conține aceste indicii „scumpul pentru bani ar lua și pe fata dracului” (Junghietu 1992: 138), avariția generează sărăcia spirituală, care curmă orice dorință personală și demnitatea umană.

C.G. Jung consideră periculoasă recunoașterea sărăciei spirituale „căci cine este sărac dorește și își asumă un destin. Un proverb elvețian spune: În spatele oricărui bogat se află un diavol, în spatele fiecărui sărac, doi” (Jung 2003: 24). Sărăcia ca marcă a discriminării generează zicala: *Sărac e dracul* (Zanne vol. VI: 605) sau *Sărac e dracul că n-are opinci* (Zanne vol. X: 308), acesta fiind răspunsul celui care este deranjat când i se zice „săracul”, confirmarea sărăciei e specifică și în cazul zicerii: *A avea pe dracul în pungă* (Zanne vol. VI: 605); *Omul sărac e al doilea drac* (Zanne vol. V: 558); *Omul sărac e puiu de drac; Decât sărac, mai bine drac (să faci orice să nu fii sărac)* (Zanne vol. X: 322).

Am surprins situații în care proverbele și zicătorile fac aluzii la lucruri pierdute, sau care nu pot fi recuperate, găsite: *De pomana dracului* (adică degeaba) (Zanne vol. VI: 604); *S-au dus boii dracului (arată o pagubă)* (*ibidem*: 620); *Și-a pus dracul coada pe el (când nu găsești un lucru pierdut)* (*ibidem*: 623); *De sufletul dracului* (*ibidem*: 615).

Ura și invidia completează lanțul viciilor și caracteristicilor demonice, aducem câteva exemple: *Se uită la el ca dracul la popă* (*ibidem*: 622); *În nevasta altuia, dracul a pus o lingură de miere* (*Dicționar rus-român* 2002: 338); *Și-a băgat dracul coada între ei* (Zanne vol. VI: 624).

Pălăvrăgeala, injuriile și bârfele, lauda de sine exagerată, cearta fără temei definitivează palmaresul demonizării ființei umane, ca fiind posesoare a acestor vicii: *Sâc, Agache, că te ia dracu... (te-ai dat de gol)* (*ibidem*: 2); *A-l face ca pe dracul (a-l face de râsul lumii, a-l batjocori)* (*ibidem*: 627); *Cine se laudă că-i tare, îi stă dracul pe spinare; L-a lăudat până i-a pus coarne sau Atât l-a lăudat până i-a crescut coarne (A lăuda pe cineva astfel ca lauda să iasă în defavoarea celuilalt)* (Zanne vol. VII: 267); *Geaba-i omul cât gardul, dar minte ca dracul* (*ibidem*: 278); *Gura înfundă iadul (pentru cel flecar)* (Zanne vol. X: 36); *L-a făcut ca pe dracul (l-a certat rău)* (*ibidem*: 370).

Încăpățănarea se asociază lanțului viciilor demonice, fiind catalogată drept o problemă gravă de comportament: *Dă-i (împunge-l) cu acul să sară dracul* (Zanne vol. V: 51); *Te țin drace în vacarniță / Că popa-i în țarină* (Zanne vol. II: 198); *Și-a spart dracul opincile* (scopul propus a fost atins) (Zanne vol. VI: 600); *A-l face pe dracul în patru* (*ibidem*: 627).

Nu e o noutate că viciul beției este atribuit diavolului, paremiologia populară confirmă deplin această idee: *Bețivului și dracul îi iese cu (o) cană dinainte; Bețivului și dracul îi iese cu oca (ocaua) înainte; La omul bețiv și dracul iese cu o cană plină; Bețivului și dracul îi iese cu oala (de vin) înainte; Bețivului și dracul îi iese cu colaci înainte* (Zanne vol. III: 472).

Minciuna a servit încă de la început diavolului ca armă de nimicire a omului, acest viciu este în exclusivitate demonic, prezent deplin și în viața omului: *Dracul a mâncat plăcintele și crăpătorul stă de față (când omul minte și este dat de gol)* (Zanne vol. VI: 204).

Negativul ispitelor demonice este completat de viciile fățarniciei și aroganței: *Nici dracu mai întâiu/ Nu-i de căpătâiu* (*ibidem*: 581); *Mic drac, opinci mari* (*ibidem*: 597); *În curul smeritului locuiește dracul* (Zanne vol. VII: 595); *În inima smeritului șede dracul grecește* (Neagu 2003: 114); *Printre îngeri sunt și draci* (Zanne vol. VII: 21).

Zgârcenia lărgeste orizontul viciilor demonice: *Scumpul pentru bani ar lua și pe fata dracului* (Junghietu 1992: 138); *S-a pricopsit ca dracu-n spini* (Neagu 2003: 114); *Cere pe un lucru cât dracu pe tatăl său* (Zanne vol. IV: 657); *A dat faliment dracul și caută vechile catastifuri* (*ibidem*: 92); *Șade dracul cu curul pe banii lui; Șade dracul pe comoară* (Zanne vol. VI: 607–608); *Parcă e dracul de pe comoară* (*ibidem*: 615).

Situându-ne în același lanț al enumerării viciilor și proverbelor care deconspiră demonicul, enumerăm hoția ca fiind apanajul diabolic cel mai des vehiculat în diferite conjuncturi și sfere ale societății: *Dracul te învață să furi, dar nu să și ascunzi* (*ibidem*: 598); *A fi comoara dracului (avere din furat, cum a venit așa și s-a dus)* (*ibidem*: 609); *A dat de dracul în stejăriște (a făcut ce a făcut și la urmă tot l-a prins)* (*ibidem*: 610); *Dracul oi n-avea / Și unt vindea (pentru hoți)* (Zanne vol. X: 367).

Unele proverbe și zicători care conțin lexemul *drac* se referă la starea de sănătate a omului: *Dracul știe ce are; Nu are nici pe dracul* (DEX 2000: 603); *Al dracului fu doctorul (când bolnavul moare)* (Zanne vol. II: 501).

Constatăm că în credința populară sunt demonizați oamenii neîndemnatnici care își cauzează singuri greutăți și nevoi sau care au fost sortiți să suporte greutățile vieții: *A strănutat dracul când s-a născut* (Zanne vol. VI: 587); *A-l lua dracul; A-l lua mama dracului (a o păți)* (*Dicționar rus-român* 2002: 814); *Leapădă pe dracul și ie pe Satana* (Zanne vol. VII: 146).

Unele defecte ale oamenilor care constau în mila exagerată, credulitatea și naivitatea excesivă sporesc evoluția răului: *Ți-e milă de dracul și el scoate coarne; Hrănește pe dracu fără să știe cu cine are de a face* (Zanne vol. VI: 594); *A-și face pomană cu dracul* (*ibidem*: 604).

Experiența care vine cu înaintarea în vârstă și intenția de schimbare se înscrie (în unele situații) în anturajul demonicului: *Dracul după ce a îmbătrânit s-a făcut pustnic; Când dracul a îmbătrânit atunci s-a călugărit* (*ibidem*: 593); *Gândiți-vă că dracul e bătrân, îmbătrâniți deci ca să-l puteți pricepe* (Barbu 2004: 198); *A ieșit un drac din el (când un om rău vrea să devină mai bun)* (Zanne vol. VI: 615); *A-i crăpa (plesni) dracului un ochi (când îți vine să faci o faptă rea și nu o faci)* (*ibidem*: 621); *A vâri pe dracul în cămașă; A vâri pe dracul în sân* (Zanne vol. IV: 625); *Fă bine în curul dracului* (Zanne vol. VII: 488).

Anumite stări și frustrări sunt atribuite forțelor negative: *Șede ca dracu-n cânepă (adică încurcat și foarte speriat); Șede ca dracu-n mărăcini* (Zanne vol. VI: 609–610); *Tremură ca dracul* (*ibidem*: 30); *Izicuță dracu (pentru o persoană care nu are astâmpăr, vorbește mereu, se amestecă în toate, umblă de colo până colo,*

vrea să afle toate etc.) (Zanne vol. VII: 28); *Parcă-l zghinuie naiba (tremură foarte tare)* sau *Parcă-i naiba pe uscat (ibidem: 46)*.

Irosirea timpului sau împrejurările care provoacă lipsa de acțiune și lenea (în special) este considerată a fi o caracteristică a demoniului: *A umbla după ouă de drac (în zadar, după lucruri care nu se pot găsi)* (Zanne vol. VI: 12); *A-i tăia dracului bureți (ibidem: 622)*; *A se uita în curul dracului (când unul se uită fix la oarecare, cu gândul pierdut la acela) (ibidem: 628)*; *Ară, drace, drace; cum am să grăpez cu tine (când unul face ceva care să se spargă în capul lui)* (Zanne vol. V: 438); *Carele nimic nu lucrează, îi linge dracul mâinile* (Zanne vol. VII: 536).

Diabolicul ca anti-lume acestei lumi în care totul este inversat este confirmat și în paremiologie: *A fi vreo drăcie*; *A se juca vreo drăcie* (Zanne vol. VI: 632); *S-a întors vacul ca dracul (s-au întors lucrurile cu totul dimpotrivă, anormal)* (Zanne vol. IX: 426); *Se bat dracii în capete (când în același loc, timp, se execută sau sunt mai multe lucruri de făcut)* (Zanne vol. VI: 599); *O să-și rupă dracul piciorul (ibidem: 601)* unele proverbe din această categorie au o nuanță eufemistă: *E deștept, prostul dracului* (Zanne vol. VII: 332).

Vestimentația este un simbol unic al civilizației și culturii, dar și o marcă de determinare a alterității, absența ei (în lumea creștină) sugerează nuditatea spirituală. Există un specific al portului fiecărei etnii, care o individualizează în caleidoscopul națiunilor. Dezicerea de însușirile și bunurile naționale este interpretată ca parte componentă a diabolicului: *Cine-și schimbă portul, s-o dat de partea dracului (arată cât de mult ține românul la portul lui, pe care-l identifică cu naționalitatea)* (Zanne vol. X: 198).

O altă categorie a proverbelor în care este proiectat maleficul se referă la *diabolizarea femeii* în diferite moduri, dar în special evidențiază caracterul dublicitar al ei. Pe de o parte, am atestat proverbe în care e demonstrată supremația femeii, aceasta păcălindu-l abil pe diavol prin calitățile excepționale de care dă dovadă intuiția, iscusința, viclenia. În mod special e vorba despre femeia în etate, numită popular „babă”, care dă dovadă de multă experiență și dibăcie: *Muierea fermecătoare, cu cât îmbătrânește, cu atât mai mult la diavoli se gândește (ibidem: 30)*; *Femeii nici dracul nu-i vine de hac* (Dumbrăveanu 2001: 141); *Unde baba face nici dracul nu desface*; *Baba e talpa iadului* (Zanne vol. II: 3); *Femeia e mai dihai decât dracul căci ea a îmbătrânit pe dracul cu descrețirea firului de păr* (Mardare 2008: 40); *Femeia a îmblânzit (îmbătrânit) și pe dracul* (Zanne vol. II: 149); *Muierea întrece și pe dracul* (Zanne vol. II: 278); *Femeia îl judecă pe dracul și îl socoate dator. Îi taie limba cu foarfecelile și îi tunde lâna cu pielea cu tot, apoi îl bagă sub pat și în pune să cânte cocoșește*; *Asta-i neaga care a albit pe dracul [...] Are meșteșug să îmblânzească și pe dracul* (Mardare 2008: 40); *E sfredelul dracului (se zice despre baba vrăjitoare)* (Zanne vol. VI: 615); *A fi talpa iadului! (se zice pentru babă că știe multe drăcii, mai cu seamă descântece și farmece)* (Zanne vol. VII: 15).

Pe de altă parte, un șir de proverbe accentuează negativismul exacerb al femeii, aceasta fiind înfrățită cu diavolul și ispitele sale: *Femeia hotărăște și Satana împlinește* (Dumbrăveanu 2001: 141); *Femeii când îi e bine îl caută pe dracul* (Zanne vol. II: 146); *Femeia e sora dracului, Femeia-i dracul; Femeia are gândul dracului, ca și el te azvârle unde nu trebuie* (ibidem: 147); *Femeia-i lucrul dracului* (Zanne vol. X: 30); *Unde e muierea, nu mai are dracul nimic de făcut* (Zanne vol. II: 278); *De muiere nu scapă nici dracul!* (ibidem: 283); *Muierea a înălbit și pe dracul* (Zanne vol. II: 284); *Muierea rea, lăcașul dracului* (ibidem: 295); *De muiere rea și dracul fuge de ea* (ibidem: 290); *Să fugi de muierea rea ca dracul de tămâie* (ibidem: 290); *Femeia are coastă de drac. E născută în zodia Scorpiei* (Mardare 2008: 40); *E mică și a dracului, Sare-n cap bărbatului* (Zanne vol. IV: 506); *A fi nația dracului, Neaga dracului; Am gândit c-o iau pe Stana/Ș-am luat-o pe Satana* (Zanne vol. VI: 220); *Bagi pe dracul în casă cu lăutari și nu-l poți scoate cu sute de arhierii* (Dumbrăveanu 2003: 18); *Decât drac alb, mai bine drac negru (pentru femeie, arătându-se cât de rea este) sau Dracul alb, mănâncă pe ăl negru* (Zanne vol. VI: 592); *Cântă dracul în casa popii (când muierea e rea)* (Zanne vol. VII: 110); *Unde e femeia e și dracul* (Zanne vol. X: 30); *Muierea e mai drac, decât dracul* (ibidem: 54). În aceeași categorie de proverbe am găsit și ideea discriminării bine intenționate a femeii, aceasta fiind prezentată inferioară sexului opus: *Bărbatul cu crucea în cap, Muierea cu dracul la inimă* (Zanne vol. II: 44); *A fi înșurat cu dracul (a ave o nevastă rea)* (Zanne vol. VI: 622); *A ave o coastă de drac* (ibidem: 361); *Mai la vale de coarnele dracului îi casa femeii mele* (Vieru 2008: 405); *Dacă-i vrea să te însori deschide ochii în patru să nu-l aduci pe drac cu lăutari în casă; Femeia e lucrul/sora dracului* (Dumbrăveanu 2001: 141); *Femeia a scos omul din Rai, pentru că e scula dracului, dar e mai dihai decât el* (Mardare 2008: 41).

Superstițiile românilor privind asemănările sau conlucrările dintre diavol și femeie au fost confirmate prin faptul că poporul credea în „puterea farmecelor atribuind babelor știința vrăjitorilor de unde și expresia „baba-i calul dracului” (Eana 1939: 31). Discriminarea femeii e confirmată și de proverbul care îndeamnă soții să aplice consoartelor pedeapsa fizică drept o necesitate a corecției comportamentului feminin: *Cu calul și nevasta nebătută nu faci nici pe dracul* (Junghietu 1992: 131).

Am identificat, în categoria proverbelor referitoare la caracterul demonic al femeii, două exemple bazate pe principiul toleranței, care încearcă să creeze un echilibru dintre ambele sexe: *Soț și soție, Satana-n cârdășie* (Sologub 2005: 451); *Unde-s băieți și babe fuge dracul* (Junghietu 1992: 73), un singur proverb conține aluzii la sexualitatea feminină și încurajează desfrâul: *Și dracul se satură cu aceeași bortă* (Zanne vol. VI: 595); amintesc că în interpretările psihanalitice ale lui Sigmund Freud, gaura³ e un indiciu al vaginului. Am găsit și un proverb care definește dragostea (armonia) dintre un bărbat și o femeie: *Iese*

³ „Gaura [...] este organul genital feminin” (Freud 2010: 154)

dracul dintr-o bortă, / C-un papuc și o ciubotă (ibidem: 591). Un singur proverb exprimă ferm ideea unui tandem sau a unei conlucrări dintre diavol și femeie: Dracul cu muierile face război călugărilor (complicitatea lor în cazul lui Adam și Eva, Samson și Dalila etc.) (ibidem: 598).

Sunt puține proverbele în care este demonizat bărbatul, acestea vizează în mare parte caracterul și aspectul exterior: *Băieții sunt dracul gol* (Zanne vol. II: 6); *Bărbatul să fie puțintel mai frumos decât dracul (ibidem: 13)*, alte proverbe oferă indicii despre alegerea consoartei sau indecizia bărbatului: *„Pe la 20 de ani se însoară cineva singur, de la 20 la 25 îl însoară alții, de la 25 la 30 îl însoară o babă, iar de la 30 înaintea numai dracul îi vine de hac”* (Zanne vol. III: 397). Întâlnim și proverbe în care e diabolizată vârsta bărbatului sau gradul de rudenie *Moșii's talpa iadului (ibidem: 461)* sau *Nepotul e salba dracului (ibidem: 490)*; *Drac flăcău; Drac însurat; Drac socru (lucru nevăzut, neauzit)* (Zanne vol. VI: 615); *Mihai Săracu/ Care a sărăcit pe dracul (despre unul care se face grozav, fără să fie) (ibidem: 203).*

Proverbele care conțin referințe la copii și diavol sunt puține și vizează copilăria cu atributele ei ca etapă ce însoțește existența. Copilul ca arhetip întrunește „capacitatea de unire a contrariilor între bazele inconștiente și conștiință”⁴, acesta rezultă atât din gene masculine, cât și feminine, de aici devine explicabilă antiteza din proverb copil/drac, mort/cuminte. Această terță ființă este „produsul cel mai prețios și mai promițător al naturii umane”, ea conferă „un stadiu înalt al realizării de sine”⁵ fiind și o proiecție în viitor. Asocierile dintre copil și diavol se întâlnesc și în registrul nocturn, în mod deosebit se face referire la starea prenatală considerată de psihanaliști a fi o zonă a „non-cunoașterii, adică a întunericului sau a crepusculului”⁶, dar și superstiția legată de botez în care se repetă actul riatualic al alungării Satanei ce presupune purificarea pruncului născut: *Puiul chiar de drac, și tot e frumos (ibidem: 596)*; *Copil cuminte și drac mort nu se vede* (Manole 2003: 25); *„Copiii se pot juca cu dracii, dar nu-i lăsați să-i legene”* (Vieru 2008: 421); *Vrabia e pui, dar numai dracul o știe de când îi* (Manole 2003: 163); *Mic și drac* (Zanne vol. X: 116); *Copiii oamenilor sunt draci goi și alte variante: Copiii sunt draci goi; Copiii sunt numai dracul gol* (Zanne vol. II: 78); *Copilul rău, Blestemul lui Dumnezeu (ibidem: 85)*; *Făina dracului se preface toată în tărâțe (cei născuți din părinți răi, vor fi ca aceștia)* (Zanne vol. VI: 574); *A-l crește pe dracul (copil de suflet, care mai întotdeauna nu-ți este recunoscător)* (Zanne vol. X: 369). Unele proverbe conțin sfaturi sau îndemnuri cu privire la raportul dintre cel Rău și copii: *Nu învăța pe dracu a înneca copiii; Nu învăța pe drac cum se înțarcă copiii* (Zanne vol. VI: 562). Un descântec din folclorul copiilor se referă la situația când aceștia au pierdut ceva și nu pot găsi, astfel că sunt nevoiți să înjure: *Dă-mi drace, ce-ai*

⁴ *Ibidem*, 199.

⁵ *Ibidem*, 192.

⁶ *Ibidem*, 196.

aflat/ Că te bat în spânzurat/ Cu fierele plugului/ Pe buicile cerului (Zanne vol. IV: 562). Alte proverbe care vizează diabolizarea copilului au drept reper energia debordantă și neastâmpărul copilăresc: *A scoate capul ca un drac* (Zanne vol. VI: 630) sau *Are ochi de vârcolac (zicere întrebuițată de femei și dădace, când văd că cel mic nu doarme, ca ele să își poată vedea de alte treburi)* (Zanne vol. VII: 216).

Am depistat proverbe care se referă la o anumită categorie socială, e vorba de reprezentanții bisericii: *Drac îmbrăcat în rasă (împotriva călugărilor); Când s-a pus dracul pe rasă/ Au o taie, au o lasă* (Zanne vol. VI: 566); *Decât drac negru mai bine drac alb (decât călugăr, tot mirean e mai bine sau drac alb mănâncă pe drac negru)* (ibidem: 592); *Lucrul dracului în casa popii (se întâmplă ceva unde nu te așteptai)* (ibidem: 597); *Norocul dracului în casa popii (netrebnicii unde nu se cuvine, se întâmplă ceva unde nu te așteptai)* (Zanne vol. VII: 87).

Fizica și metafizica diavolului sunt de asemenea reflectate în proverbe. Primul aspect vizează reprezentările animalice ale necuratului, cromatica și recuzita specifică: *Râde dracul/ naiba de porumbe negre și pe sine nu se vede* (ibidem: 614); *Îi joacă ochii, în cap, ca la drac* (Zanne vol. II: 384); *Mă tem mai mult de coada lui Michiduță decât de coarnele sale; Dacă dracul se travestește în bou, să nu-l pui la plug* (Vieru 2008: 384, 388); *Pe naiba nu-l căuta cu lumină că-l afli și la întuneric* (Neagu 2003: 103); *Trei lucruri poartă dracul: sulă, ipingea și tobă (cu sula împunge, ațâță pe oameni la rele; cu împingea acoperă fapta rea, mai ales precurvia după ce s-a făcut, și când vinovații sunt asupra faptului (în flagrant) îi descoperă și sună dintr-o tobă, ca să se adune lumea și să vadă)* (Zanne vol. VI: 579); *Nu e dracul așa de negru cum se spune/cum îl face lumea* (ibidem: 560); *Și dracul pare frumos când e tânăr* (Dumbrăveanu 2001: 66); *Și-a amestecat dracul coada* (DEX, 2000 603); *Dracul, când n-are de lucru, își cântărește coada* (Negreanu 198: 87); *Râde dracul de porumbel/ Și nu se vede pe el; Dracul numai oaie nu se poate face (Oaia-i făcută de Dumnezeu, capra de diavol)* (Zanne vol. VI: 559–560); *Râde dracul de porumbea și-i mai negru decât ea* (ibidem: 559); *Dracul poartă tichie (are puterea de a se face nevăzut)* (ibidem: 562); *Dracul nu îmbătrânește; Dracul cât trăiește, nu îmbătrânește* (ibidem: 593); *Nu e dracul așa de negru cum îl face pe hârtie/pe perete* (Zanne vol. X: 365); *Și-a spart dracul opincile (scopul propus a fost atins)* (Zanne vol. VI: 600).

Metafizica diavolului cuprinde un spectru mai larg care include natura, puterea, conduita, calitățile și preferințele sale (bogăția, răutatea, forța distrugătoare, viclenia, ispitirea și instrumentele specifice ispitirii) omnisciența și omniprezența sa: *Banul e ochiul/biciul dracului* (Zanne vol. V: 32); *Aurul e ochiul dracului* (Zanne vol. I: 116); *Dracul ține capul în poala măsii și cu coada răstoarnă carele* (Junghietu 1992: 132); *În abecedarul dracilor îngerul este desenat cu carne mai mari ca ale dracilor; În pielea șarpelui găsești pe dracul* (Zanne vol. VI: 566); *Pe draci îi onorează viclenia sfinților* (Vieru 2008: 405, 410); *Râde om de om și dracul de toți* (Neagu 2003: 111); *Când dracul n-are ce face își*

aprinde luleaua (Junghietu 1992: 155); *Învață pe drac să dea cu pușca; Vai de casa omului când dracul își vâra coada* (Neagu 2003: 55, 155); *S-o suit dracul pe casă (conflicte între mai mulți membri)* (Zanne vol. X: 368); *A ars moara și șoarecii s-au dus dracului* (Cartaleanu, Cosovan 2002: 11) sau *E plin de draci, / Ca moara de saci* (Zanne vol. X: 369) – în legătură cu topografia morii Mircea Păduraru observă că există o seamă de credințe care nu își pot explica bunul mers al lumii fără contribuția constantă a diavolului, ideea la care ajunge autorul este că legătura morar-diavol poate fi „o formă de ispășire pentru o ofensă originară, fie sugerează un pact tainic dintre cei doi” (Păduraru 2012: 50), șirul proverbelor despre metafizica diavolului este urmat de altele: „*Tu încă nu ești omul care să-l ții pe diavol legat*”; „*Mai bine prinț al iadului, decât slugă a cerului*”; „*În spatele crucii stă diavolul*” (apud Barbu 2004: 207, 231, 256); *Se sperie și diavolul de umbra lui* (DEX 2000: 603); *Dracul toate vre să fie, numai ucenic, nu; Dracul pe toate le știe, numai masatul muierii nu-l știe; Dracul când n-are ce face se uită în cur* (Zanne vol. VI: 567); *Dracu știe, dracu aduce* (ibidem: 627–628); *Dracul nu are altă treabă, nici nu șade degeaba; Dracul șede în deal și prăvale carul în vale; Se scarpină dracul în deal și trosnesc păduchele în vale; Dracu nu doarme; Dracu n-are altă treabă, decât să încurce ițele în lume; Dracu-și bate joc de om la bătrânețe; Dracu se ascunde în barba popii și în p... muierii (și cei care ar trebui să fie mai buni pot fi răi)* (ibidem: 571, 572, 573); *Dracu de urât își cântărește c...e* (ibidem: 570); *Pentru un lucru de nimica râde dracul de se strică* (ibidem: 575); *Dracul crapă când faci bine; Când geme mortul și dracul moare de necaz* (ibidem: 581); *Dracul nu face cruci de biserică* (ibidem: 589); *Dracul râde când creștinii se învrăjbesc* (ibidem: 564); *Dracul e Meșter; Dracul mai mult se cacă pe muntele mare (se leagă mai mult de cei mari)* (ibidem: 591); *Dracul se dă în lături din calea fermecătoriei (singura armă care-l supune pe diavol)* (ibidem: 6); *Când o să te ia dracul, te ia și din biserică, ca pe Macehala; Pe dracul la cruce nu-l poți duce; Ușor la dracu să zică-n fluier, că șade-n trestie (Când putem face orice ușor); Dracul zice, dracul face (El spune, el face); Drac scris (adică chiar dracul)* (Zanne vol. X: 367–368).

O parte din proverbe care fac referire la arma diavolului – ispitirea și câștigul sau pierderea câștigului: *L-a luat Aghiuță* (Zanne vol. VI: 172); *Îl fură Aghiuță; Nici Aghiuță nu-l mai scoate din...* (ibidem: 472–473); *Unde-i cetatea mai tare, acolo bate dracul războiului mai puternic...* (ibidem: 562); *Câte cruci vei face, dracul tot la spate șede, Dracului nu-i pasă dacă faci una sau mai multe cruci* (ibidem: 594); *Voia sfânt să se facă, de draci nu putea să scape (când faptele omului nu corespund cu intențiile, spusele lui)* (ibidem: 597); *Care se duce la dracu/ Dracu să îl ia; A luat dracul vaca, poate o lua și vițelul (dacă s-a prăpădit ce a fost mai de seamă, ducă-se și ce a rămas)* (Zanne vol. X: 366).

Unele proverbe conțin detalii despre un cronotop al diavolului. În folclorul românesc există numeroase referiri la locurile necurate sau aflate în stăpânirea diavolului: e vorba de hotare, răscruci, păduri, ape stătătoare, locuri

pustii, ruine, case părăsite; am selectat următoarele mostre: *Înger de baltă* (adică drac); *Șade dracul în baltă și râde de altul* (Junghietu 1992: 54); *Apa stătută e cu draci umplută; În apa liniștită sălășluiesc dracii; Dracul nu face biserici, nici puțuri pe la răspântii*; (Dicționar rus-român 2002: 814); *Trăiește ca dracu în apa mică* (Neagu 2003: 137); *Dracul șede în vârful acului* (*ibidem*: 36); *Dracul nu face mănăstire, Dracul n-are de lucru, el nu face biserici ori puțuri pe la răspântii* (Negreanu 1998: 107). Alte proverbe se referă la un cronotop imprecis (desemnează de regulă depărtarea: *Unde și-a spart dracul opincile; La dracu-n praznic; Unde și-a înțârcat dracul copiii* (Zanne vol. VI: 625); *Unde a dus dracul roata și mutul iapa* (Zanne vol. II: 644); *La draci și mai încolo* (foarte departe) (Zanne vol. X: 369), fie se referă la regatul diavolesc: *Pretutindeni poți coborî, căci drumul tot în infern duce* (Barbu 2004: 119); *Păcătosul întotdeauna visează infernul* (Dumbrăveanu 2001: 435); *Și iadul e pavat cu intenții bune* (Barbu 2004: 236); *Ușor să ajungi în iad; Grozavă Gura iadului când o cască să te înghită; Ușor e să ajungi la iad* (Zanne vol. VII: 15); *Mult e până în raiu, dar până în iad e numai un gard și ăla tot spart* (*ibidem*: 129). Unele proverbe conțin sugestii/aluzii referitoare la temporalitate și spațialitate: *Se bat dracii în capete* (când, în același loc și în același timp, se execută sau sunt mai multe treburi de făcut) (*ibidem*: 599). De asemenea există proverbe care pot desemna mișcarea, rapiditatea în spațiu având încorporate cuvântul „drac”: *Se întrece cu dracu-n fugă; Fuge de muma dracului* (Zanne vol. VI: 613–614); *Nu o crăpa dracu* (se zice celui grăbit) (*ibidem*: 621); *Umblă, ce credeți / Că dracul îl poartă* (foarte departe) (Zanne, vol. X: 369); *Cale bătută ca bumbacu / Să meargă până la dracu* (Zanne vol. VI: 36).

Proverbele care conțin lexemul *drac*, pot avea înțelesul de stare a vremii/timpului, oferim câteva exemple: *Se însoară dracul sau Dracul își bate nevasta* (*ibidem*: 604), ambele proverbe au înțelesul de trecere bruscă de la ploaie la soare. Alt proverb descrie intervalul concret al timpului: *Parcă-i gura iadului!* (adică întuneric beznă) (Zanne vol. VII: 15); *Joacă până îți trage cu arcul / Să nu te căiești ca dracul* (Să faci un lucru, cât e vremea prielnică) (Zanne vol. X: 262).

Atestăm proverbe în care se respinge vehement orice contact sau gând referitor la diavol sau la omul rău: *Pe dracul, nici să-l vezi, nici să te vadă; Nici pe drac să nu-l vezi, nici cruce să nu-ți faci* (DEX 2000: 603); *Nici dracu (drac) să-ți iasă înainte/ Nici să stai să-i dai plăcinte* (Zanne vol. VI: 566).

Există și proverbe care indică câteva remedii folosite în scopuri apotropaice. Tradiția păstrează aceste elemente care asigură protecție împotriva diavolului precum icoana, busuiocul, crucea, agheasma, biserica, tămâia etc.: *Trebuie să-i dai câte o lumânare și dracului* (Neagu 2003: 138); *Pe dracul la cruce nu-l poți duce* (*ibidem*: 102); *Nu se fură tămâie de la drac; A se teme ca dracul de tămâie* (Zanne vol. X: 366); *Cum îi dracul și tămâia; Dracul nu face mănăstire* (Dumbrăveanu 2001: 158); *Fuge ca dracul de tămâie* (scăldătoare) (Zanne vol. VI: 614).

Din categoria expresiei superiorității omului față de drac și a învingerii acestuia prin viclenie fac parte următoarele proverbe: *Fă-mă frate cu dracul, aleg numai puntea care mănâncă draci* (Vieru 2008: 373); *Fă-te frate (tovarăș) cu dracul până treci puntea/(gârla, balta, lacul, podul)* (Zanne vol. VI: 583); *Am pus pe drac în sac, voi pune și pe mumă-sa; A zis dracul și s-a făcut (pentru omul isteț și inventiv)* (*ibidem*: 595–596); *La nevoie și pe dracul (lupul) îl apuci de urechi* (Zanne vol. VII: 313), *O să-și rupă dracul opincile/piciorul* (se va isprăvi odată cu răul și va fi bine) (Zanne vol. VI: 601). Aceste ipostaze de învingător ale omului în confruntarea cu diavolul sunt un manifest al unor calități abile de păcălire și îmblânzire a forțelor răului.

Am identificat relații diferite dintre Dumnezeu și Drac și anume concurență, interdependență, adversitate în unele cazuri. Ambele figuri se condiționează reciproc, fiind doi poli opuși ai existenței: *Închină-te la Dumnezeu, dar nu te strica nici cu dracul* (Junghietu 1992: 86); *Bun sau rău, în clipa când moare omul nu simte ajutorul nimănui – nici a lui Dumnezeu, nici al Necuratului, simte numai că moare* (Vieru 2008: 382); *Nu de puterea diavolească se teme Dumnezeu, ci de slăbiciunile omului* (*ibidem*: 415); *Dumnezeu face casa, dracul adună musafirii* (Neagu 2003: 36); *Nici pe dracul nu-l huli, că nu știi al cui vei fi* (Zanne vol. VII: 636); *Să crezi în Dumnezeu, dar nici pe Dracul să nu-l uiți* (Neagu 2003: 116); *Dumnezeu din creația sa și diavolul din meseria lui trăiesc* (Vieru 2008: 396); *De frica lui Dumnezeu, dracul a început a face fântâni și poduri; Când vezi pe drac, atunci să te închini la Hristos* (Zanne vol. VI: 589–560); *Când te-a căpăta Dumnezeu, dracul te și apucă* (*ibidem*: 573); *Mare e Dumnezeu, și meșteru-i dracul!*; *Bun e Dumnezeu/ Meșter e dracul* (*ibidem*: 642); *Când vre Dumnezeu cu omul, vine și dracul cu colaci; Când îi dă Dumnezeu nici dracu n-are ce-i face* (*ibidem*: 649–650); *Până să ajungi la Dumnezeu te mănâncă dracii (arată puterea dracului, până la cel mari, cei mici te prăpădesc)* (*ibidem*: 561); *Necazul e de la dracul / Norocul e de la Dumnezeu* (Zanne vol. VII: 719); *Căutarea (faptul de a cere) o dete Dumnezeu, furatul îl dete dracul* (*ibidem*: 622).

Am depistat două proverbe care conțin referințe la vampiri: *„Soarele să fie bun, luna s-o mănânce vârcolacii”* (Cartaleanu, Cosovan 2002: 174) și varianta *„Soarele să ne trăiască, iar luna s-o mănânce vârcolacii”* (Zanne vol. I: 75); *Să nu faci ca vârcolacul ce și-a mâncat neamul* (Zanne vol. VII: 216). În superstițiile poporului român figurează idei despre aceste personaje pseudofantastice, în studiul *Diavolul în folklorul românesc* (Eana 1939: 22–23) găsim o descriere a ritualului de dezgropare a morților considerați moroi (strigoii) care atrag după sine moartea oamenilor dragi. Riturile de purificare a vârcolacilor fac apel la extragerea inimii din corpul strigoilor și la arderea ei pe rug. Se credea că vârcolacul mușcă din lună sau soare și provoacă astfel fazele lunii sau ale eclipselor. Barbara Hort, autoarea studiului *Pofte demonice. Vampirismul*

psihic din noi și din ceilalți⁷ întreprinde o inventariere a termenului *vampir* la diferite popoare; această avalanșă mozaicală a denumirilor demonstrează că aceeași superstiție s-a păstrat în inconștientul colectiv de-a lungul timpurilor. Autoarea realizează o descriere a vampirului, în general, a vampirului masculin și feminin, în special, și ajunge la ideea că vampirul este cunoscut ca o entitate a răului care fură forța vitală de la ceilalți pentru a-și hrăni pofta demonică, poate fi ucis dacă este înjunghiat în inimă. Vârcolacul se manifestă prin tendința de detestare a oglinzilor și a luminei zilei. Studiul Barbarei Hort ia în vizor opere literare în care apar forme de vampirism și anume basmul *Albă-ca-Zăpada*, romanele *Tăcerea mieilor* de Thomas Harris, *Zbor deasupra unui cuib de cuci* de Ken Kesey, *Dracula* de Bram Stoker, *Contesa sângeroasă* de Andrei Codrescu, *How to be a Jewish mother* de Dan Greenberg, *Menajeria de sticlă* de Tennessee Williams.

Din imensitatea depozitului de proverbe care conțin indicii directe cu privire la diavol distingem două categorii distincte, cele care conțin sfaturi, îndemnuri depre ce trebuie să faci ca să fii protejat și ferit de întâlnirea și ispitirea diavolului și cele care îndeamnă la ideea despre ceea ce nu trebuie să faci: *Fă-ți cruce mare că dracul e bătrân* (Zanne vol. VI: 572); *Să te ferească Dumnezeu de dracul botezat; căci de dracul nebotezat, te închini și fugi, iar de drac botezat te închini și el dă peste tine* (ibidem: 595); *Să te păzești a te juca cu tichia dracului* (ibidem: 582); *Prinde pe dracu, scoate-i ochii, dacă poți (lucru imposibil)* (ibidem: 610); *Mai strânge-ți coada (Nu te amesteca în toate)* (ibidem: 625); *Să nu faci ca vârcolacul ce și-a mâncat neamul (Să ajuți pe cei de un neam cu tine); Ține minte în tot veacul / Nu-ți băga-n cârd cu dracul* (Zanne vol. VII: 863); *Aprinde-i și dracului lumânare de ceară să nu-ți strice treaba* (Zanne vol. X: 365); *Nu învăța pe drac a înneca copiii, Nu învăța pe drac cum se înțarcă copiii* (Zanne vol. VI: 582), *Fă bine în curul dracului (Se zice despre cei ce nu cunosc facerea de bine)* (Zanne vol. VII: 488).

Câteva maxime ce aparțin lui Grigore Vieru definesc diavolul prin raportare la un context istoric specific, e vorba de perioada postbelică și consecințele ei nefaste asupra populației din Basarabia: „În lista diavolului sunt înregistrate toate calitățile și toate slăbiciunile omenești. Diavolul acționează

⁷ „poartă denumirea de *kukuthi* în Albania, *bhuta* în India, *vampiric* în Olanda, *adze* și *abayifo* în Africa de Vest, *vampirio* în Italia și Spania, *algul* în țările arabe, *wampior* în Polonia, *hannya* în Japonia, *mora* și *upir* în țările slavice, *mrart* printre aborigenii australieni, *upior* și *vampir* în Ucraina, este numit și *civateo* de către azteci; *vampir* și *vudkolac* în Serbia, *swawmx* în Burma, *Blutsauger*, *Neintöter* și *Dubbelsüger* în Germania, *mara* în Scandinavia, *ramanga* în Madagascar, *strygia* în Creta, *wukodalak*, *vrukulada* și *vrykolaka* în Grecia, *dearg-duc* și *leanhuan-shee* în Irlanda, *aswang* în Insulele Filipine, *ubour* în Bulgaria, *veripard* în Estonia, *bruxsas* în Portugalia, *tu* și *talamaur* în Polinezia, *vampir*, *moroi*, *vârcolac*, *zmeu*, *strigoi* și *pricolici* în România, *bejang*, *penanggalan* și *langsuir* în Malaysia, *loogaroo* în Indiile de Vest, *talciques* în rândurile populației Nahuatl, *estrie* în Israel, *chiang-shi* și *hsih-sue-kuei* în China; *impundulu* în Africa de est, este numită și *vieszczy* de către populația cașubiană din Polonia și *baobhan-stith* de către scoțieni” (Hort 2014: 11).

după liste ca și bolșevicii” (Vieru 2008: 430), „*Tămâia și alfabetul latin – acestea două au să-l termine pe diavol*” (*ibidem*: 401).

Ipostazele folclorice ale diavolului însumează o privire de ansamblu despre aspectul proteiform al imaginii sale și trasează piste posibile de dezvoltare și completare a subiectului, sunt și o doavadă a faptului că mentalul tradițional s-a perindat și în creațiile de proporții mai mari care au urmat (basme, povestiri, nuvele, romane).

Mircea Păduraru în studiul *Reprezentarea diavolului în imaginarul literar românesc* întreprinde o încercare de tipologizare a textelor literare în care este reprezentat diavolul și remarcă trei categorii de texte în funcție de prezența spiritului malefic. E vorba despre reprezentările *directe diurne terifiante* (definiții pentru folclor), reprezentări *nocturne comice* (care sunt aproximative, diavolul apare înfățișat sub o mască umană, este caracterizat prin amplificarea și supra-determinarea schemelor general arhaice de reprezentare a sa), reprezentări *indirecte* (înfricoșătoare, în care diavolul este proximitatea care dezarticulează intenționat realitatea, demonul este aici mai degrabă ghicit decât văzut).

Mai multe opere în proză au preluat subiecte în care diavolului i se atribuie un context istoric concret, cum ar fi *Trei ceasuri în iad* de Antonie Plămădeală – roman în care experimentele dintr-un univers concentraționar au mutilat la propriu și figurat destinul personajului. Doctorul Murnau este în această scriere o personificare a răului. Romanul lui Aureliu Busuioc, *Pactizând cu diavolul*, aduce un personaj principal care rezistă ispitei de a colabora cu cei din KGB, iar când o face e doar pentru a-și salva surorile cu prețul propriei vieți. O altă accepție a diavolului ca impuls al cunoașterii și creației este definitorie pentru romanul lui Valeriu Babansky *Portretul pictorului cu demonii săi*. Câteva opere reprezintă indirect diavolul prin tehnicizarea excesivă, e cazul scrierilor lui Sav. Baștovoii *Diavolul este politic corect* și P. Coelho *Diavolul și domnișoara Prym*. În romanul *Demonul meschin* de Feodor Sologub surprindem iscusința femeii în etate, care păcălește abil și își alege ca soț un bărbat mai tânăr cu trei decenii. Înșurătoarea cu (dez)avantajele ei este diabolizată excesiv în acest roman. Demonizarea personajelor captive bolilor mintale este tipică pentru subiectul romanelor *Drăceasca schimbare de piele* de Dauș Ludovic și *Diavolul din Milano* de Martin Suter. Bestsellerul *Diavolul se îmbracă de la Prada* scris de Lauren Weisberger (scris în 2003, ecranizat în 2006) aduce subiectul modei pe două registre de la încântare la dezgust, de la angelic la diabolic. Protagonista Andreea Sachs are o ocazie unică de a lucra pentru revista de modă „Runway”, este primul ei job după absolvirea universității, toți îi spun că „un milion de fete ar face moarte de om pentru slujba asta”. Ideea de a învăța ceva nou, scrierea și redactarea unor articole i se pare nemaipomenită, însă protagonista face tot felul de activități organizatorice și lucruri absolut inutile. În scurt timp viața i se transformă în infern, iar diavolița este însăși șefa ei, Miranda Priestly, „slăbănoagă [...] (n.n. dar în același timp) feminină, fină”

(Weisberger 2004: 34), „cățea [...] vrăjitoare” (Weisberger 2004: 199), „imposibilă, nesătulă, nerăbdătoare” (Weisberger 2004: 122), care are tone de haine luxoase, dar nu știe să își salute sau să le mulțumească angajaților. Remarcăm și aici o reprezentare directă diurnă terifiantă a diavolului. Romanul culminează cu dorința protagonistei de evadare și reluare a vieții normale în afara lumii bestiale a modei. Diabolizarea brandurilor, a Mirandei și angajaților ei orbiți total de mașinăria care pune în evidență exteriorul, în detrimentul interiorului omului, contrastează puternic cu ideile Andreei care caută naturalul, firescul, atașamentul sentimental, opuse valorii exagerate a hainelor purtate. Toate aceste enumerări sunt doar câteva variante care confirmă faptul că secolele XX și XXI au generat o avalanșă de texte literare în care sunt diabolizate direct și indirect diferite fenomene și personalități.

Demonizarea a cunoscut un spațiu fertil și în cinematografie: un exemplu concludent ar putea fi filmul documentar *Fiica diavolului* (2014) în care este demonizat N. Ceaușescu. Filmul prezintă căderea comunismului din 1989, dar și o istorie despre copiii închiși și maltratați în orfelinate. Marion – protagonista filmului, e unul dintre copiii orfani din timpul regimului comunist, adoptată de o familie de francezi. Orfanii din acea perioadă istorică erau o marfă căutată, iar părinții biologici (în unele cazuri), constrânși să-i abandoneze. La vârsta de 38 de ani Marion naște primul copil, decide să își cunoască părinții biologici și revine în România după 25 de ani de la căderea dictatorului. Diabolicul este întruchipat în acest film prin intermediul unei personalități politice, Marion fiind adoptată cu acordul personal al lui N. Ceaușescu. Există sute de filme în care apare direct sau indirect diavolul, acestea însă sunt obiectul unei abordări ce depășește contextul temei propuse.

Și în sfera modei, fenomenul demonizării a avut impact în diferite perioade: cartea lui Michel Paoustoureau *Stofa diavolului* prezintă caracterul diabolic al dungii în vestimentație. Dunga era inițial un indiciu al câtorva categorii sociale: nebunul, prizonierul, călăul, prostituata, bufonul, arlechinul; ea a cucerit treptat și alte categorii: marinari, femei, copii, muzicieni, gangsteri. Semnificația dungii a înregistrat un salt de la ideea de „neliniște, de dezordine, zgomot și impuritate” (Paoustoureau 1998: 35) la „o marcă de igienă, o garanție a curățeniei și salubrității” (*ibidem*: 85), ea nu mai reprezintă diavolul, ca în Evul Mediu, nici transgresarea ordinii sociale.

Infiltrarea maleficului în aria botanică a dus la apariția studiului *Buruiana diavolului* de Paul Ștefănescu; autorul și-a propus o incursiune în lumea plantelor magice. Domeniul abordat este destul de complex, cu referiri la plantele utilizate de vrăjitori și medicina populară, plantele cu efect predominant energizant, plante cu efect afrodisiac, plante narcotice și stupefiante, cele care au o acțiune asupra sistemului nervos, cele psihotomimetice, plante halucinogene și excitante ale sistemului nervos central, fumigațiile și parfumurile, otrava amazoanelor. Tema abordată de Paul Ștefănescu este și una interdisciplinară,

datorită efectului și impactului consumului de plante „ale diavolului” care pot avea diferite efecte și implică diferiți specialiști:

o cantitate infimă de metabolit indolic ajunsă în creierul uman obișnuit îl poate transforma pe acesta în criminalul cel mai primejdios sau în yoghinul cel mai venerat, iar dacă ajunge la îndemâna unui agent secret devine o armă redutabilă (Ștefănescu 2008: 5).

Proverbele sunt un imens depozit de fantasmе arhaice, ele conțin crâmpеie din memoria tradițională și individuală și formează un tezaur colectiv la care revenim (in)voluntar. Proverbele care au încorporate lexemul „drac” reprezintă un text-arhetip de la care vor porni alte texte; rămâne de văzut cum se vor prelua și cum se vor prelucra (intertextualiza) în hățiturile prozei și ale diferitor specii ale ei, dar și în alte domenii. Dracul „nu doarme”, el întinde neîncetat curse, dovadă fiind faptul că răul a existat și s-a transformat odată cu evoluția omenirii, de la caracterul negativ, la ideea de dualitate în unitate; drumul spre Dumnezeu a avut întotdeauna un obstacol crâncen întruchipat de diavol. De la Freud și Jung încoace diavolul a fost conceput ca fiind propriul nostru subconștient, aceasta fantasmă reflectă cunoașterea pe care o avem despre noi înșine și mediul din jurul nostru.

Bibliografie

A. Izvoare și lucrări de referință

- Carus 2015: Paul Carus, *Istoria diavolului. Ideea de rău de la origini până în prezent*, traducere de Iustina Cojocaru, București, Editura Herald.
- Danilov 1997: Ilie Danilov, *Repere ale paremiologiei românești*, Iași, Editura Moldova.
- Eana 1939: Ioan Gh. Eana, *Diavolul în Folclorul românesc. Teză de seminar de la prelegerile D-lui profesor Dr. D. Bellu*, Oradea, Editura Grafică.
- Freud 1999: Sigmund Freud, *Opere. Nevroză. Psihoză, perversiune*, vol. VII, traducere de Roxana Melnicu, Corneliu Irimia, Silviu Dragomir, Reiner Wilhelm, revedere trad. Vasile Dem. Zamfirescu, București, Editura Trei.
- Freud 2010: Sigmund Freud, *Psihologia inconștientului*, traducere de Gilbert Lepădatu, George Purdea, Vasile Dem. Zamfirescu, vol. III, București, Editura Trei.
- Hort 2014: Barbara E. Hort, *Pofte demonice*, București, Editura Trei.
- Ivanov 2014: Leonte Ivanov, *Imaginea rusului și a Rusiei în literatura română. 1848–1948*, Chișinău, Editura Cartier.
- Jung 2003: Carl Gustav Jung, *Opere complete. Arhetipurile și inconștientul colectiv*, vol. 9/1, traducere de Daniela Ștefănescu și Vasile Dem. Zamfirescu, București, Editura Trei.
- Păduraru 2012: Mircea Păduraru, *Reprezentarea diavolului în imaginarul literar românesc*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Curșeu 2015: Ioan Pop-Curșeu, *Diavolul, o mască sumbră mereu reciclată*, în „Steaua”, nr. 11, noiembrie 2015, 23–26.
- Messadié 2008: Gerald Messadié, *Istoria generală a diavolului*, București, Editura Humanitas.

- Muchembled 2002: Robert Muchembled, *O istorie a diavolului. Civilizația occidentală în secolele XII–XX*, traducere de Emilian-Galaicu Păun, Chișinău, Editura Cartier.
- Neagu 2001: Marin Neagu. *Cartea relelor. Imaginarul malefic în folclorul literar românesc. Dicționar*, Târgoviște, Editura Transversal.
- Negreanu 1998: Constantin Negreanu, *Istoria proverbului românesc*, Bârda, Editura Cuget românesc.

B. Literatură secundară

- Barbu 2004: Marian Barbu, *Dicționar de citate și locuțiuni străine*, Chișinău, Editura Litera Internațional.
- Bolocan, Șodolescu-Silvestru, Voronțova 2002: Gheorghe Bolocan, Lena Șodolescu-Silvestru, Tatiana Voronțova, *Dicționar rus-român*, Chișinău, Editura Arc/Gunivas.
- Cartaleanu, Cosovan 2007: Tatiana Cartaleanu, Olga Cosovan, Elena Cartaleanu, *Dicționar de proverbe comentate*, Chișinău, Editura Știința.
- Cioran 1990: *Schimbarea la față a României*, București, Editura Humanitas.
- Dicționar explicativ al limbii române*, Editura Arc, Gunivas, 2000.
- Dumbrăveanu et alii 2001: Ion Dumbrăveanu, Lidia Plăcintă, Elena Ciornâi, Liuba Șvețov, *Dictionario de proverbios. Español-rumano-ruso-ingles-portugués-francés-italiano-latino*, Chișinău, Editura Tipografia centrală.
- Junghietu 1992: Efim Junghietu, *De la lume adunate. Proverbe românești*, Chișinău, Editura Hyperion.
- Mardare 2008: Marcela Mardare (coord.), *Vorba dulce mult aduce. Proverbe-tablete*, Chișinău, Editura Ruxanda.
- Neagu 2003: Manole Neagu, *2000 de proverbe alese românești*, Chișinău, Editura Pontos.
- Paustoureau 1998: Michel Paustoureau, *Stofa diavolului*, traducere de Gabriela Scurtu, Oana Ududec, Iași, Editura Institutul European.
- Simenschy 1995: Theofil Simenschy, *Dicționarul înțelepciunii*, Chișinău, Editura Meridianul 28.
- Sologub 2005: Feodor Sologub, *Demonul meschin*, traducere de Nicolae D. Gane, București, Editura Leida.
- Ștefănescu 2008: Paul Ștefănescu, *Buruiana diavolului*, București, Editura Vestala.
- Vieru 2008: Grigore Vieru, *Taina care mă apără*, Iași, Editura Princeps Edit.
- Weisberger 2004: Lauren Weisberger, *Diavolul se îmbracă de la Prada*, traducere de Dora Fejes, Iași, Editura Polirom.
- Zanne 2003: Iuliu A. Zanne. *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria, Macedonia*, vol. I, București, Editura Scara.
- Zanne 2003: Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria, Macedonia*, vol. II, București, Editura Scara.
- Zanne 2004: Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria, Macedonia*, vol. III, București, Editura Scara.
- Zanne 2004: Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria, Macedonia*, vol. IV, București, Editura Scara.
- Zanne 2004: Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria, Macedonia*, vol. V, București, Editura Scara.
- Zanne 2004: Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria, Macedonia*, vol. VI, București, Editura Scara.

Zanne 2004: Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria, Macedonia*, vol. VII, București, Editura Scara.

Zanne 2004: Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria, Macedonia*, vol. VIII, București, Editura Scara.

Zanne: Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria, Macedonia*, vol. IX, București, Editura Scara.

Zanne 2004: Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria, Macedonia*, vol. X, București, Editura Scara.

Devil's Avatars in Proverbs and Sayings

Some stories of the devil written by Paul Carus "*History of the devil*" (1900), Gerald Messadié "*The general history of the devil*" (1993), Robert Muchembled "*A history of the devil*" (2000) allow us to take a look on the mutations and meanings the demonic figure has recorded from epoch to epoch. The religion of primitive forces was devoted to the devil, and here's where the roots of demonolatry begin. Replacing the Devil worship with the God's worship puts the beginning of human civilization, i.e. the Old Testament and the New Testament contain the idea of the dualistic character of the world (God / Satan). Each epoch leaves a different impression referring to the concept about the Devil. The sixteenth century has a special role, since then appeared the science about demons, called demonology. Here are some hypostasis of the devil that succeeded in time: Prince of the underworld, anthropomorphism of Satan, the humanized representations of Satan, the woman as a tempting demon, the confrontation between Demon and God etc. Gradually, the devil leaves the religious sphere and escapes in philosophy and literature

I noted the study of Mircea Păduraru *The Devil's representation in the Romanian literary Imagination*. In this work the author undertakes an attempt to highlight and categorize the devil in legends and fairy tales, so, identifies five famous types of phantasm: *The Deceiver, The Devil Defeat by the Woman, the Devil on the treasure, the Devil on the border and the Alien*.

Starting from the study above, I intended to follow the fate of the devil in the field of all Romanian proverbs and sayings (but not only Romanian, because proverbs are part of the collective unconscious), its hypostases (physics and metaphysics), strategies of representation of the devil, *devil's chronotope*, the demonization of the woman. I have surprised new hypostases of the demon such as demonizing the man, the child and negative presentation of concret nationalities (the Turk, the Gypsy, the Armenian, the German, the Romanian), demonization of the Judah and a certain social category (monks, priesthood), remedies used for different apotropaic purposes, different relationships between the Devil and God (cooperation, interdependence, adversity).

Starting with proverbs, demonization knows a spectacular evolution in various fields; especially in the 19th–21st century, it brings a new wave of metamorphosis and representation of the devil expressed by vampires, werewolves, witches, and satisfaction of the pulses and passions forbidden by religious dogmas which are gaining momentum. We are witnessing an intense process of demonizing the phenomena and things around us.

I have brought examples of literary works in which the Devil is represented: "*The devil and Miss Prym*" by P. Coelho, the bestseller "*The Devil wears Prada*" by

Lauren Weisberger (2003). I have made some references/parallel to works in other fields, having the intention of showing that the infiltration of the evil is possible and fertile, and respectively, I have referred to the study of *Devil's Burrow (herb)* by Paul Stefanescu; the author has proposed an insight into the world of magical plants. In cinematography, demonization has known a fertile space and a concrete example might be the documentary film "*The Devil's Daughter*" (2014), in which Nicolae Ceausescu is demonized but also the whole post-war political system. In the fashion industry Michel Paustoureaux's book *The Devil's Cloth: A history of Stripes and striped Fabric* presents the diabolical character of stripes in clothing, at the same time the reverse of the diabolization of the stripes.

The proverbs in which we meet the lexeme "devil" means an archetype text from which will turn on the other texts; it remains to be seen how it will be retrieved and how it will be processed (intertextualized) in the shaw of the prose and its various genres.